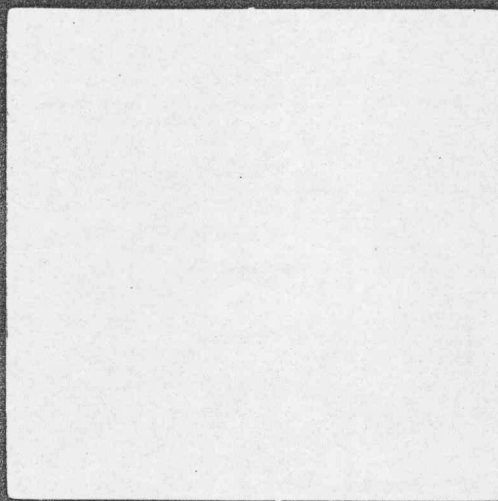
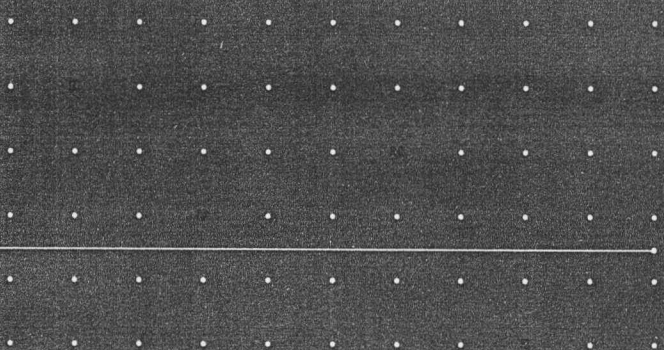
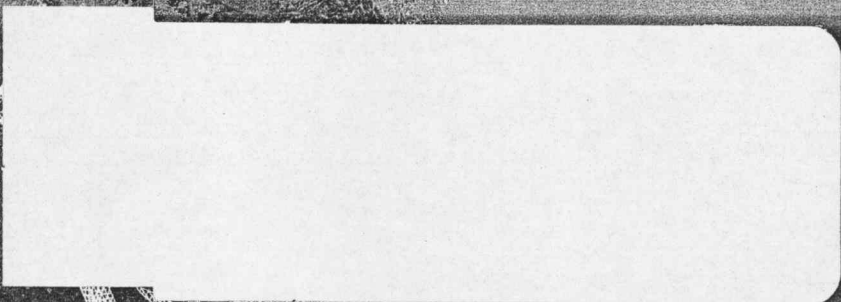

ID-258
C-2
26.10.2007

RIKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

datum in procedure:

04 MAART 2004

datum aanwijzing:

26 OKT. 2007

errata:

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd stadsgezicht **Oosterdiep**
gemeente Veendam (Groningen)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

*Foto: Boven Oosterdiep, tussen Schoolstraat (boven) en Bendixstraat (onder).
Rechtsboven is de RK-begraafplaats te zien. Aan het Oosterdiep ligt ten noorden
van de Schoolstraat de voormalige smederij Trip en ten zuiden van de Schoolstraat de
RK-kerk. Links van de kerk bevindt zich Huisje St. Franciscus, gelegen aan de
Prins Bernhardlaan. Rechts onder ligt het fabrieksterrein van Avebe/DWM.
De luchtfoto dateert uit 1999.*

VEENDAM, OOSTERDIEP

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Oosterdiep te Veendam als beschermd stadsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Het beschermd stadsgezicht Oosterdiep is een ongeveer 1,5 kilometer lange bebouwingsstrook, die onderdeel uitmaakt van de bebouwde kom van de plaatsen Veendam en Wildervank. Beide zijn gelegen in de gemeente Veendam, regio Groningse Veenkoloniën, provincie Groningen. Het gezicht omvat globaal gezien een dubbel kanalenstelsel met de bebouwing aan weerszijden: in Veendam een gedeelte van het kanaal Oosterdiep, te weten Bocht Oosterdiep en Boven Oosterdiep, en in Wildervank het noordelijk deel van het Ooster- en Westerdiep.

Eigenlijk beslaat het gezicht de nog open liggende kanalenstructuur van beide veenkoloniale nederzettingen. Dit bijzondere dubbele kanalenstelsel ontstond in de 17^e eeuw, toen het gebied ten zuiden van Muntendam werd verveend. In de 19^e eeuw ontwikkelde de dubbele veenkolonie Veendam-Wildervank zich van een agrarische nederzetting tot een industrieel centrum, dankzij de scheepsbouw en de aardappelmeelindustrie. Hierdoor kwam met name langs het Oosterdiep een rijke, stedelijke bebouwing tot stand, die uniek is in Noord-Nederland. Hoewel de ruimtelijke structuur van voor 1850 dateert, is het gebied vooral aangewezen als beschermd gezicht, vanwege het rijke bebouwingsbeeld dat representatief is voor een in de 19e en 20e eeuw verstedelijkte en geïndustrialiseerde veenkolonie en dat ontstaan is in de periode 1850-1940.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De ruimtelijke structuur van de nederzetting Veendam-Wildervank wordt bepaald door het 17e-eeuwse kanalenstelsel, dat één van de drie hoofdontginningsassen in de Groningse Veenkoloniën was. De meest westelijke hoofdwas, die van Hoogezand-Sappemeer, viel samen met het hoofdontsluitingskanaal, het Winschoterdiep. De meest oostelijke hoofdwas volgde het veenriviertje de Pekel A en de als laatst gegraven as Veendam-Wildervank volgde het, ten westen van de Pekel A gelegen, veenriviertje Oude Ae.

Ontginning

De dubbele veenkolonie Veendam-Wildervank ontstond in 1647, toen A.G. Wildervanck, solliciteur uit de stad Groningen, van de eigengeërfden van Zuidbroek de venen ten zuiden van Muntendam pachtte. Vervolgens kocht hij de ten zuiden hiervan gelegen Munnikevenen om het gehele veengebied aan weerszijden van de Oude Ae te ontginnen. Wildervanck probeerde door deze turfgraverij zijn benarde financiële positie te verbeteren. In het gebied van de Groningse Veenkoloniën werd vanaf het begin van de 17^e eeuw op grootschalige wijze veen afgegraven. De venen in Oost-Groningen waren onderdeel van het Oostermoer, dat samen met het ten oosten ervan gelegen Bourtanger Moeras een van de grootste hoogveencomplexen van Europa vormde. Reden om tot ontginning van het Oostermoer over te gaan, was de steeds groter wordende vraag naar de brandstof turf vanuit de stad Groningen en de Hollandse steden. Na de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) gingen de Groningse turfschippers tevens de Hanzesteden van turf voorzien. Daarnaast vereiste de toenemende fabricage van baksteen meer turf.

Turf werd verkregen door het afgraven van hoogveen, dat vervolgens werd gedroogd; vooral de onderste, oudere veenlagen waren geschikt. Om het veen begaanbaar te maken, droog te leggen, af te graven en ten slotte te vervoeren, was de aanleg van een kanalenstelsel nodig. Omdat de stad Groningen na de Reductie in 1595 grote delen van het Oostermoer in handen had gekregen, nam zij de ontsluiting grotendeels voor haar rekening. In 1614 werd bij Hoogezand gestart met de aanleg van het hoofdontsluitingskanaal, het Winschoterdiep (*kaart 1*). De aanleg van deze west-oost georiënteerde hoofdverbinding was omstreeks 1727 tot Winschoten gevorderd. Het Winschoterdiep verbond de drie ontginningscentra Hoogezand-Sappemeer, Veendam-Wildervank en de Pekela's met de stad Groningen en met elkaar.

A.G. Wildervanck was contractueel verplicht tot het graven van een tweetal kanalen vanaf het Meedenerdiep in zuidelijke richting. Het Meedenerdiep stond via het Muntendammerdiep weer in verbinding met het Winschoterdiep. Eerst werd begonnen met het graven van een kanaal ten oosten van de Oude Ae, het Oosterdiep, en vervolgens met een kanaal ten westen ervan, het Westerdiep. Omstreeks 1652 waren beide kanalen grotendeels gereed en stonden door het Middenverlaat op de grens van toen nog Boven-Veendam en Beneden-Wildervank met elkaar in verbinding. Ten noorden hiervan liepen het Beneden Oosterdiep en Beneden Westerdiep naar het noorden toe uiteen en was een trechtersvormige structuur ontstaan. In het noorden werden beide diepen met elkaar verenigd door het Beneden Dwarsdiep en in het zuiden door het Boven Dwarsdiep. Ten zuiden van het Middenverlaat kwamen de bovenlopen van Ooster- en Westerdiep op een afstand van ongeveer 75 meter parallel aan elkaar te liggen en ontstond een zogenaamd dubbel kanaalsysteem.

Enkele decennia na het begin van de aanleg van het kanalenstelsel kregen Veendam en Wildervank ieder een Nederlands-hervormde kerk, respectievelijk in 1660 en 1659. De vervening was toen al in volle gang en zou tot ver in de 18^e eeuw voortduren. Beide hoofddiepen werden steeds verder tegen de klimming van het veen ingegraven, in zuidoostelijke richting. Op het Ooster- en Westerdiep werden verschillende andere ontginningen aangesloten. Ten oosten van Veendam werden in 1650 en 1653 respectievelijk Zuidwending en Ommelandervijk aangelegd en op het Beneden Oosterdiep via de Molenstreek ontsloten. Vanaf ongeveer 1765 werd het Boven Oosterdiep in zuidelijke richting verlengd om aan te sluiten op het Drentse kanalenstelsel. Parallel aan de Semslinie, de provinciegrens, werd vervolgens het Stadskanaal gegraven.

Door het graven van het in het contract van aanleg vastgestelde stelsel van hoofddiepen, wijken en zwetsloten viel het veen droog en kon vervolgens worden afgegraven. Na de afgraving werden de gronden geschikt gemaakt voor agrarisch gebruik. Hiertoe werd de bovenste veenlaag, 'de bonk' teruggeworpen en vermengd met zand en stadsmest; zo ontstonden de vruchtbare dalgronden. Door de wijken werd het land aan weerszijden verdeeld in 'eilanden', die op hun buurt door een zwetsloot in twee kavels werden gedeeld.

In Veendam en Wildervank, aangelegd op het hoogtepunt van de vervening, bedraagt de afstand tussen de wijken circa 150 meter en zijn de kavels in het zuiden meer dan 2 kilometer lang. Voor de bevaarbaarheid van de hoofddiepen werden schutsluizen of verlaten, zoals het Middenverlaat, aangelegd om zodoende het water op peil te kunnen houden. Een dubbelkanaalsysteem als dat van Veendam en Wildervank had als voordeel dat aan de binnenkant van beide hoofddiepen een ononderbroken, doorgaande weg gelegen was, terwijl aan de beide buitenzijden, de stille kanten, ongestoord ruimte was voor de agrarische bestemming, het tweede leven van een veenkolonie (*kaart 2*). In het gebied tussen beide diepen, de 'vooraffen', was genoeg ruimte voor woningen, bedrijven, winkels en andere voorzieningen.

Industriële ontwikkeling

Al in de tweede helft van de 18^e eeuw ontwikkelde zich in de Groningse Veenkoloniën vanuit de turfvaart een bloeiende zeevaart. De schepen die de turf in steden in Holland en Noord-Duitsland afzetten, keerden terug met andere goederen, zoals hout uit Noorwegen, dat verhandeld werd in Hamburg. In de 19^e eeuw werd de turf vervangen door het vervoer van graan en aardappels. Samen met Hoogezand-Sappemeer en de Pekela's waren Veendam en Wildervank de centra van deze Oostzeevaart. In 1811 bijvoorbeeld telde de toenmalige gemeente Veendam (in 1968 werden de gemeente Veendam en een deel van de gemeente Wildervank samengevoegd tot de nieuwe gemeente Veendam) 368 zeeschepen, waarvan 220 grote en 89 kleine kustvaarders. In de gemeente woonden veel reders, kapiteins en andere bemanningsleden. De invloed van de zeelieden op de rest van de bevolking was groot en zorgde onder meer voor een grote ondernemingsgeest en ruimdenkendheid. Rond 1860 zette echter de neergang van de veenkoloniale zeevaart in. De reders en kapiteins waren niet kapitaalkrchtig genoeg om de overstap naar ijzeren stoomschepen te maken en het veenkoloniale kanalenstelsel beschikte niet over voldoende capaciteit voor deze moderne schepen. Met andere woorden de kanalen waren te smal en ondiep en hadden bovendien veel te veel te lage en smalle bruggen, die moesten worden gepasseerd. In 1876 waren er in Veendam uiteindelijk nog maar 87 zeeschepen over.

De zeevaart zorgde echter voor de opkomst en het welslagen van de industrialisatie in de veenkoloniën. Uit het milieu van zeelieden ontstond in het midden van de 19^e eeuw een stand van fabrikanten, bankiers en intellectuelen, die de opkomst en groei van verschillende takken van industrie stimuleerde. De scheepsbouw, een direct van de zeevaart afgeleide industrie, was in alledrie bovengenoemde centra en Stadskanaal aanwezig, maar concentreerde zich uiteindelijk in Martenshoek en Foxhol. Daarnaast ontwikkelden zich in de veenkoloniën met name agrarische industrieën, de strokarton- en de aardappelmeelfabricage. Voor beide was in de veenkoloniën een aantal factoren aanwezig, die zeer gunstig waren voor de ontwikkeling ervan. Ten eerste waren er de aanwezigheid van kapitaal, een goede infrastructuur en een behoorlijke arbeidsmarkt. Daarnaast was er in de veenkoloniën nog volop brandstof, turf, te vinden en schoon, zoet water dat nodig was bij de fabricage van strokarton en aardappelmeel. De strokartonindustrie concentreerde zich uiteindelijk in Hoogezand-Sappemeer en de Pekela's en de aardappelmeelindustrie, met name in Veendam-Wildervank.

De eerste aardappelmeelfabriek in de veenkoloniën werd in 1840 in Muntendam opgericht, de eerste in Veendam in 1861 door de firma Meihuizen-Boon en Co. In 1891 stonden er maar liefst zeven van deze fabrieken in Veendam en twee in Wildervank. De concentratie van deze landbouwindustrie in Veendam-Wildervank had een aantal redenen. Ten eerste lag de as Veendam-Wildervank centraal in de veenkoloniën, het lag op een knooppunt van vaarwegen. Daarnaast was er sprake van een concentratie van kapitaal afkomstig uit de zeevaart en waren de eerste ondernemers in deze branche succesvol. Omstreeks de eeuwwisseling gingen de verschillende families, zoals die van Duintjer, Wilkens en Meihuizen, samenwerkingsverbanden aan om de stagnatie te boven te komen. Na 1900 nam de productie van derivaten als glucose en dextrine de overhand. Zo telde Veendam in 1930 vier dextrinefabrieken.

De ontwikkelingen in de aardappelmeelindustrie hadden de komst van andere industrieën tot gevolg zoals de tricotage, waarin veelal vrouwen werkzaam waren. Zij werden ook ingezet bij het rooien van aardappels. Daarnaast ontwikkelde met name Veendam zich in de periode 1850-1940 tot een regionaal centrum met vele winkels, kantoren, banken en onderwijsvoorzieningen.

Door de industrialisatie nam het inwonertal van Veendam en Wildervank in de 19^e en de eerste helft van de 20^e eeuw enorm toe. De veenkoloniën waren een vestigingsgebied, vooral voor het overige deel van de provincie. Telden in 1811 Veendam en Wildervank gezamenlijk nog 9.730 inwoners, in 1899 waren het er 19.935 en in 1930, 23.562 (Veendam: 13.383 en Wildervank: 10.179).

Ruimtelijke ontwikkeling

De industrialisatie en de daarmee gepaard gaande groei van het inwonertal hadden grote invloed op de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied Veendam-Wildervank. Aanvankelijk kende het gebied een bebouwing, die bepaald was door het agrarische karakter van de beide nederzettingen. Op de kaart van T. Beckeringh uit 1781 (*kaart 3*) is te zien dat aan de stille zijden van het Ooster- en Westerdiep boerenplaatsen waren gelegen. De meeste bebouwing lag aan de westzijde van het Oosterdiep. De oostzijde van het Westerdiep was alleen in het noorden bebouwd. Verder waren er drie kerken: de hervormde kerken van Veendam en Wildervank en de lutherse kerk nabij het Middenverlaat. Opvallend waren de buitenplaatsen, die aan weerszijden van de diepen gelegen waren. Deze waren aangelegd door patriciërs uit de stad Groningen en meestal verbonden met een boerenplaats. Aan het Oosterdiep lagen onder andere 'Sorghvliet' aan de westzijde en de buitenplaatsen van 'Wed. Forsten' en 'Woortman' aan de oostzijde. Ten westen van het Middenverlaat lagen die van de 'Ed. heer J.A. van Sigteren op Woellust' en de 'Heer Hommes'. In de loop van de 19^e eeuw verdwenen de meeste buitenplaatsen.

In het midden van de 19^e eeuw verdichtte met name de bebouwing langs het Oosterdiep zich (*kaart 4*). Langs Bocht Oosterdiep en het aansluitende deel van het Boven Oosterdiep ontstond aan weerszijden een dichte, aaneengesloten bebouwing. Aan de westzijde betrof dit voornamelijk woonhuizen en enkele winkel- en bedrijfspanden. Aan de oostzijde lagen woonhuizen, waaronder een paar kapiteinswoningen en enkele boerderijen. Deze boerderijen waren een veenkoloniale variant op het Oldambtster type. Langs enkele wijken aan de oostzijde van Bocht Oosterdiep waren arbeiderswoningen van het zogenaamde 'krimpjes'-type te vinden.

In Wildervank was het gebied tussen beide diepen grotendeels volgebouwd met woonhuizen, winkels en kleine agrarische bedrijven. Aan de stille oostzijde van het Oosterdiep lag een gemengde bebouwing van woonhuizen en boerderijen, terwijl aan de westzijde van het Westerdiep een sporadische bebouwing van veenkoloniale boerderijen was te vinden.

In de tweede helft van de 19^e eeuw maakten Veendam en Wildervank een krachtige ruimtelijke expansie door (*kaart 5*). Langs het Oosterdiep en het zuidelijke gedeelte van het Beneden Westerdiep vestigden zich verscheidene fabrieken en bedrijven zoals aardappelmeelfabrieken, scheepswerven, machiefabrieken, steenfabrieken en een zuivelfabriek. De dichtste bebouwingsconcentratie bevond zich langs Bocht Oosterdiep en het aansluitende noordelijke stukje Boven Oosterdiep. Hier lieten de industriële families door gerenommeerde architecten hun villa's bouwen en verschenen grote winkelpanden, kantoren en bankfilialen. Dit gedeelte werd ook wel 'Gouden Eiland' genoemd vanwege de rijke bebouwing. In het Wildervankster deel concentreerde de voornamere bebouwing zich aansluitend aan het Boven Oosterdiep, terwijl de 'welstand' in zuidelijke richting afnam. Aan het Boven Westerdiep was de bebouwing minder dicht en van minder allure. Aan de westzijde lagen enkele boerderijen en aan de drukke kant een dun lint van kleinschalige woonbebouwing. Opvallend waren de vele draaibruggen over beide diepen, die de drukke met de stille kant verbonden.

In de eerste helft van de 20^e eeuw versterkte Veendam zijn regionale centrumpositie steeds meer. Door de groei van het inwonertal en de concentratie van industrie en nijverheid in de gemeente vestigden zich hier steeds meer detailhandelaren, bedrijven en kantoren. Langs de diepen en de Kerkstraat was steeds minder ruimte voor nieuwe woningen en andere functies, zodat in de jaren 1907-1914 in Veendam een uitbreidingsplan voor het gebied tussen de Kerkstraat en de Jakob Bruggemalaan werd opgesteld, het plan Tusschenediepen. In het oosten werd deze uitbreiding begrensd door de in 1910 geopende spoorlijn Zuidbroek-Stadskanaal. Deze spoorlijn was door de Noord-ooster Lokaalspoorwegmaatschappij op een afstand van zo'n 300 meter ten oosten van het Oosterdiep aangelegd.

Zowel Veendam als Wildervank kregen een station. Wildervank kreeg ter hoogte van het station een kleine uitbreiding ten behoeve van woningbouw. In het gebied tussen Oosterdiep en de spoorlijn vestigden zich enkele fabrieken en langs de hier gelegen wijken kwamen arbeiderswoningen.

Na 1940 vonden er in de ruimtelijke structuur en in het bebouwingsbeeld van het beschermd gezicht Oosterdiep geen grote wijzigingen plaats. Ten zuiden van Bocht Oosterdiep werd de Julianabrug gebouwd, die in een nieuwe doorgaande oost-westverbinding gelegen was. Een aantal kleine draaibruggen verdween, maar veel bruggen zijn nog aanwezig. Verder is aan de oostzijde van het Oosterdiep een deel van de wijken gedempt en heeft zich de hier reeds aanwezige industrie verder uitgebreid. De bebouwing langs de diepen heeft zich hier en daar vernieuwd, met name de strook aan de drukke kant van het Boven Oosterdiep ten zuiden van de Julianabrug. Het Boven Westerdiep in Veendam, dat overigens buiten het beschermde gezicht valt, is in de jaren vijftig en zeventig in een aantal fasen gedempt. Bij het Beneden Oosterdiep gebeurde dat in 1968. De grote uitbreidingen van Veendam en Wildervank vonden na de Tweede Wereldoorlog vooral ten westen van het Westerdiep plaats, waardoor het beschermde gezicht zijn authentieke karakter grotendeels heeft kunnen behouden.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Het beschermd gezicht Oosterdiep omvat globaal gezien de bebouwing aan weerszijden van Bocht Oosterdiep en Boven Oosterdiep in Veendam en het noordelijk deel van Ooster- en Westerdiep in Wildervank. Het beschermde gezicht is een verstedelijkte veenkoloniale nederzetting, waarvan het 17^e-eeuwse kanalenstelsel, bestaande uit het Ooster- en Westerdiep, het hoofdelement in de ruimtelijke structuur vormt. Het gedeelte van het kanalenstelsel dat binnen het beschermde gezicht ligt, bestaat uit het lineaire enigszins gebogen Oosterdiep, waarvan het Westerdiep ten zuiden van het Middenverlaat aftakt en er vervolgens op een afstand van ongeveer 75 meter evenwijdig aan loopt. Aan weerszijden van beide diepen staat bebouwing, die in karakter varieert van zeer stedelijk tot meer dorpsachtig. Aan de binnenzijde van beide hoofdkanalen loopt een doorgaande weg, aan de andere, stille zijde in de meeste gevallen een korte verbindingsstraat.

In het noordelijk deel en middendeel wordt de weg door middel van een kademuur van het water gescheiden, in het zuiden geschiedt dit door een groene, aarden walkant. Er kunnen drie deelgebieden in het beschermde gezicht worden onderscheiden: Bocht Oosterdiep, Boven Oosterdiep en Wildervank.

a. Bocht Oosterdiep

Binnen dit deelgebied valt de bebouwing aan weerszijden van Bocht Oosterdiep, dat zich uitstrekt vanaf de splitsing met de Kerkstraat in het noorden tot de Julianabrug in het zuiden. Het is het deelgebied met het meest stedelijke karakter, waar het rijke industriële verleden van Veendam het best tot uitdrukking komt.

Bocht Oosterdiep heeft over de gehele lengte een aaneengesloten bebouwing, die uit overwegend vrijstaande panden bestaat. Aan de westzijde is deze bebouwing hoofdzakelijk twee bouwlagen met kap hoog en bestaat uit winkel- en kantoorpanden en villa's in veelal eclectische stijl. Enkele panden zijn in de periode 1920-1940 gebouwd en er zijn enkele naoorlogse invullingen zoals het woongebouw op de hoek met het Julianapark. Veel panden zijn op de begane grond verbouwd ten behoeve van de winkelfunctie. De panden op de hoek met de Kerkstraat hebben luifels, die afbreuk doen aan het historisch bebouwingsbeeld. De stille kant van Bocht Oosterdiep heeft een wat kleinschaliger bebouwing van voornamelijk woonhuizen in één bouwlaag met kap. Een groot aantal betreft eclectische, symmetrische woonhuizen uit de tweede helft van de 19e eeuw, maar er zijn ook enkele oudere kapiteinswoningen en panden uit de 20e eeuw gelegen. De vrijstaande en dubbele woningen zijn dicht aan een klinkerpad gelegen, dat langs de kade loopt. Aan de westzijde liggen tussen bebouwing en kanaal een trottoir en een geasfalteerde weg, die door middel van een storende vangrail van het water wordt afgescheiden.

De naam 'Bocht Oosterdiep' ontleent zich aan het feit dat het Oosterdiep in dit gedeelte nabij de Julianabrug een flauwe bocht naar het oosten maakt. Deze afbuiging in het kanaal wordt versterkt door de dichte bebouwing aan weerszijden. Met name aan de drukke kant, waar de doorgaande weg is gelegen, die ook nu nog steeds een drukke noord-zuidverbinding in de bebouwde kom van Veendam is. Het Oosterdiep heeft in dit deelgebied gemetselde kademuren en enkele bruggen, waaronder een originele klapbrug, de Sara-brug, en draaibrug. De Julianabrug is een naoorlogse basculebrug. Door de afwezigheid van een begeleidende boombeplanting en voortuinen, de dichte, relatief hoge bebouwing en de aanwezigheid van kademuren aan weerszijden heeft het deelgebied Bocht Oosterdiep een stenig karakter.

b. Boven Oosterdiep

Ten zuiden van de Julianabrug krijgt de bebouwing aan weerszijden van het Oosterdiep een minder stedelijk karakter. Dit wordt vooral veroorzaakt door enkele open plekken aan de oostzijde. Het deelgebied Boven Oosterdiep, dat de bebouwing aan weerszijden van het kanaal vanaf de Julianabrug tot en met het Middenverlaat omvat, heeft een wisselende bebouwing, zowel wat schaal als kwaliteit betreft.

De drukke westzijde kent een aaneengesloten bebouwing van overwegend dicht op elkaar en op de weg staande panden, zoals die aan de westzijde van Bocht Oosterdiep, maar dan minder riant. De bebouwing die één à twee bouwlagen hoog is, betreft een mengeling van woonhuizen, villa's, winkel-, kantoor- en bedrijfspanden gebouwd in de periode 1880-1930 in eclectische stijl, Overgangsstijl of een stijl verwant aan de Amsterdamse School. Hier en daar zijn panden verbouwd of vervangen. In het noordelijke deel van het deelgebied zijn echter veel panden verbouwd, in verval of vervangen door nieuwbouw. De aaneengesloten bebouwing aan de westzijde wordt onderbroken door een paar grotere complexen. Ten noorden van de Schoolstraat ligt het originele complex van de oude constructiewerkplaats van Holthuis, later Trip, die hier in 1885 gevestigd werd. Ernaast staat de rooms-katholieke kerk uit 1845, gebouwd in de zogenoemde 'Waterstaatsstijl' met een naoorlogse pastorie. Ter hoogte van het Middenverlaat ligt het grotendeels naoorlogse fabriekscomplex van Duintjer.

De stille oostzijde van Boven Oosterdiep heeft een overwegend één bouwlaag hoge bebouwing, die veelal bestaat uit dicht op elkaar staande woonhuizen, die zijn gebouwd in de periode 1875-1910. Hier en daar hebben panden wijzigingen ondergaan. In het noorden, aansluitend op Bocht Oosterdiep, bevinden zich enkele riante villa's op ruime kavels.

Bij het Middenverlaat is sprake van een sluisbuurt, die bestaat uit een dichte, kleinschalige bebouwing uit de periode 1850-1910, waaronder het karakteristieke verlaatshuis. Daarnaast liggen aan de oostzijde enkele (voormalige) fabriekspanden, zoals dat van DWM tegenover de rooms-katholieke kerk. De bebouwing aan de oostzijde wordt een paar keer onderbroken door open plekken, weilanden, waarachter het nieuwe industriegebied langs de spoorlijn te zien is. Ook ligt aan deze zijde nog een aantal wijken gedeeltelijk open.

Boven Oosterdiep heeft door de open gebieden en tuinen aan de oostzijde in dit deelgebied een wat groener karakter dan Bocht Oosterdiep. Het wegprofiel kent hier echter eveneens geen beplanting. Aan de westzijde is de doorgaande weg gelegen, terwijl de oostzijde geen doorgaande weg kent; alleen daar waar bebouwing gelegen is, loopt een weg of pad. Het Oosterdiep heeft tot het Middenverlaat gemetselde kaden. Enkele originele draaibruggen, een in stijl vernieuwde klapbrug en een nieuwe beweegbare brug overspannen het kanaal. De enige sluis in het beschermde gezicht, het Middenverlaat, heeft deels oorspronkelijke, gemetselde kaden, een stel houten sluisdeuren en een ijzeren klapbrug. Aan de westzijde van de sluis staat een achthoekig, houten sluiswachtershuisje.

c. Wildervank

Dit deelgebied omvat de aanzet van het dubbelkanaalsysteem van Wildervank, dat uniek is voor de Groningse Veenkoloniën en de eerste in zijn soort was. Binnen het deelgebied vallen het Oosterdiep vanaf het Middenverlaat waarvan de straat aan de westzijde Nijverheidsstraat en aan de oostzijde Nijverheidskade heet, en het Westerdiep waarvan de straat aan de oostzijde Sportterreinstraat heet.

De Nijverheidsstraat heeft een bebouwing die overeenkomt met die aan de westzijde van Oosterdiep. De één à twee bouwlagen hoge bebouwing staat dicht op de weg, is vrijstaand en bestaat uit woonhuizen, een paar grote villa's en enkele winkel- en kantoorpanden, die hier en daar vernieuwd of verbouwd zijn. De Nijverheidskade is vanaf het noorden bebouwd met een paar villa's, waarvan enkele naorlogs zijn. Vervolgens ligt hier het terrein van een voormalige houtzagerij en ten zuiden ervan volgt een kleinschaliger bebouwing, die hoofdzakelijk bestaat uit middenstandswoningen gebouwd in de periode 1910-1940. Hier en daar hebben vernieuwingen plaatsgevonden.

Het Oosterdiep heeft in dit deelgebied vrijwel hetzelfde dwarsprofiel als in het hiervoor beschreven deelgebied. Aan de westzijde zet de doorgaande weg zich in zuidelijke richting langs het kanaal voort en aan de stille oostzijde loopt een pad. Alleen zijn de gemetselde kademuren in dit deelgebied vervangen door groene walkanten. De wijken aan de oostzijde zijn in dit gedeelte vrijwel allemaal gedempt.

De oostzijde van de Sportterreinstraat is vrijwel geheel bebouwd met kleinschalige, vrijstaande en dubbele middenstands- en arbeiderswoningen en enkele bedrijfspanden. Veel panden zijn verbouwd of vernieuwd. Aan de zuidzijde van het oost-west lopende deel van het Westerdiep staat een kleine in 1884 gebouwde evangelisch-lutherse kerk met pastorie. Het Westerdiep heeft alleen aan de oostzijde een doorgaande weg en aan weerszijden groene oevers. Over het kanaal liggen twee vaste bruggen. De brug over de aansluiting met het Oosterdiep is vervangen door een dam, waardoor dit punt aan herkenbaarheid heeft ingeboet.

NADERE TYPERING TE BESCHERMEN WAARDEN

Het beschermd gezicht Oosterdiep wordt gekenmerkt door een hechte relatie tussen de ruimtelijke structuur, het kanalenstelsel en de bebouwing, die typerend is voor verstedelijkte veenkoloniale nederzettingen. Het planmatig aangelegde kanalenstelsel vormt de ruggengraat van de bebouwing, die voor het grootste deel zeer dicht is, maar wat karakter betreft varieert.

Het kanalenstelsel van Veendam-Wildervank bestaat uit een dubbel kanaalsysteem, waarbij twee hoofddeepen, het Ooster- en Westerdiep, en aan de binnenzijden gelegen doorgaande wegen zorgen voor de ontsluiting. Typerend is de trechtersvorm van het dubbel kanaalsysteem in het noorden (waarvan het westelijke kanaal is gedempt), die overgaat in een evenwijdig stelsel in het zuiden, waarbij de hoofddeepen op een afstand van 75 meter van elkaar liggen. Met name het Oosterdiep wordt gekruist door een aantal beweegbare bruggen, die samen met de sluis, het Middenverlaat, het kanaal als het ware geleiden. Deze bruggen zorgen voor de ontsluiting van de buitenzijden van de hoofddeepen, de zogenaamde stille kanten.

Beide hoofddeepen hebben aan weerszijden een bebouwing, waarvan met name die langs het Oosterdiep zeer dicht en stedelijk van karakter is. Aan weerszijden van Bocht Oosterdiep staat een rijke en gevarieerde bebouwing met een hoge architectuurhistorische kwaliteit. Naar het zuiden toe neemt deze kwaliteit iets af en wordt de bebouwing kleinschaliger van karakter. Bij het Middenverlaat is sprake van een sluisbuurt. Langs het Oosterdiep bevinden zich open plekken, die ervoor zorgen dat het bebouwingsbeeld een minder stedelijk karakter krijgt. De bebouwing langs het Westerdiep in Wildervank heeft een echt dorpsachtig karakter en heeft bovendien door verbouw en nieuwbouw minder architectonische kwaliteit.

Na 1940 hebben zich in de ruimtelijke structuur en in het bebouwingsbeeld van het beschermd gezicht slechts beperkte wijzigingen voorgedaan. In het bebouwingsbeeld vond de meeste verandering plaats in het gedeelte ten zuiden van de Julianabrug, waar veel panden verbouwd of vernieuwd zijn. Ook zijn in het gehele beschermd gezicht enkele bruggen vervangen. Grootste ingreep in de ruimtelijke structuur betrof de demping in Veendam van het Boven Westerdiep en het Boven Dwarsdiep in de jaren vijftig en zeventig. Ook werd toen in Wildervank over de aansluiting van het Westerdiep op het Oosterdiep een dam gelegd. Dit alles heeft echter geen grote gevolgen gehad voor de ruimtelijke samenhang binnen het beschermd gezicht, omdat deze gedempte kanalen erbuiten vallen.

In het beschermd gezicht Oosterdiep waren reeds enkele panden aangewezen als rijksmonument, zoals de rooms-katholieke kerk aan het Boven Oosterdiep. De onlangs in het kader van het Monumenten Selectie Project (MSP) aangewezen monumenten betreffen veelal villa's, enkele winkel- en bedrijfspanden en een brug. Deze nieuwe rijksmonumenten versterken de cultuurhistorische en architectuurhistorische waarden van het beschermd gezicht.

BEGRENZING

Het beschermd gezicht Oosterdiep omvat een deel van het kanalenstelsel Veendam-Wildervank, inclusief de aanzet tot het dubbele kanalenstelsel van Wildervank. In Veendam beslaat het beschermd gezicht Bocht Oosterdiep vanaf de splitsing met de Kerkstraat en het ten zuiden hiervan gelegen deel van Boven Oosterdiep met de bebouwing aan weerszijden. In Wildervank maakt het aansluitende deel van het Oosterdiep met bebouwing aan weerszijden deel uit van het beschermd gezicht, alsmede het Westerdiep met de aan de oost- en zuidzijde belendende percelen tot iets ten noorden van de Vijfde Laan. Het resterende deel van de dubbelkanaalstructuur is van cultuurhistorische waarde, waarbij echter de beeldkwaliteit van de bebouwing onvoldoende is voor aanwijzing als beschermd gezicht.

De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde kaart, MSP/04/03.

WAARDERING

Het beschermd gezicht Oosterdiep is een fraai voorbeeld van een in de periode 1850-1940 verstedelijkte veenkolonie. Door de sterke industrialisatie transformeerde vooral het noordelijke deel van deze in de 17e eeuw ontstane dubbele veenkolonie, Veendam, van een agrarische nederzetting tot een van de stedelijke centra in de regio Groningse Veenkoloniën. In de bebouwing langs met name het Oosterdiep komt de rijkdom, vergaard in de periode 1850-1940 door de bloeiende aardappelmeelindustrie, zeer goed tot uitdrukking. Behalve de hoge historisch-ruimtelijke en architectuurhistorische waarde, is het beschermd gezicht Oosterdiep van nationaal belang vanwege de cultuurhistorische waarde, dat wil zeggen als afspiegeling van de economische ontwikkelingen in de periode 1850-1940. Daarnaast bezit het beschermde gezicht een redelijk hoge mate van gaafheid en zeldzaamheid.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- H.J. Keuning, *De Groninger Veenkoloniën. Een sociaal-geografische studie*, Foto-technische herdruk van de dissertatie uit 1933, Groningen 1989.
- Monumenten Inventarisatie Project Provincie Groningen, *Gemeentebescrijving Veendam*, Groningen 1987-1991.
- M. Panman en J. Possel, *Architectuur en stedenbouw in Groningen 1850-1940*, Zwolle/Zeist 1992.

Kaarten

1. Kanaalsystemen in Oost-Groningen. Overgenomen uit M. Panman en J. Possel, *Architectuur en stedenbouw in Groningen 1850-1940*, Zwolle/Zeist 1992.
2. Verschillende kanaalsystemen. Overgenomen uit M. Panman en J. Possel, *Architectuur en stedenbouw in Groningen 1850-1940*, Zwolle/Zeist 1992.
3. Fragment, 1781 (uitvergroot). In: T. Beckeringh, *Kaart of landtafereel der provincie van Groningen en Ommelanden verdeelt in deszelfs byzondere quartieren, districten en voornaamste jurisdictien beneffens de heerlijkheid Westervolde*. Herdruk van de editie uit 1781, Groningen, Alphen a/d Rijn z.j.
4. Topografische en Militaire Kaart uit circa 1850. In: *Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*. Facs. uitgave 1850-1864, Delft 1973.
5. Topografische Kaart nummer 135, verkend in 1899 en gedeeltelijk herzien in 1903 en 1910. In: *Historische Atlas Groningen; Chromotopografische Kaart des Rijks: 1:25.000*, Den Ilp 1990.
6. Cultuurhistorische waarderingskaart van het beschermd gezicht Oosterdiep, RDMZ 2004.

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2004

Onderzoek en tekst:

Libau, drs. M. Panman

Begrenzingskaart: RDMZ, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: gemeente Veendam

Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

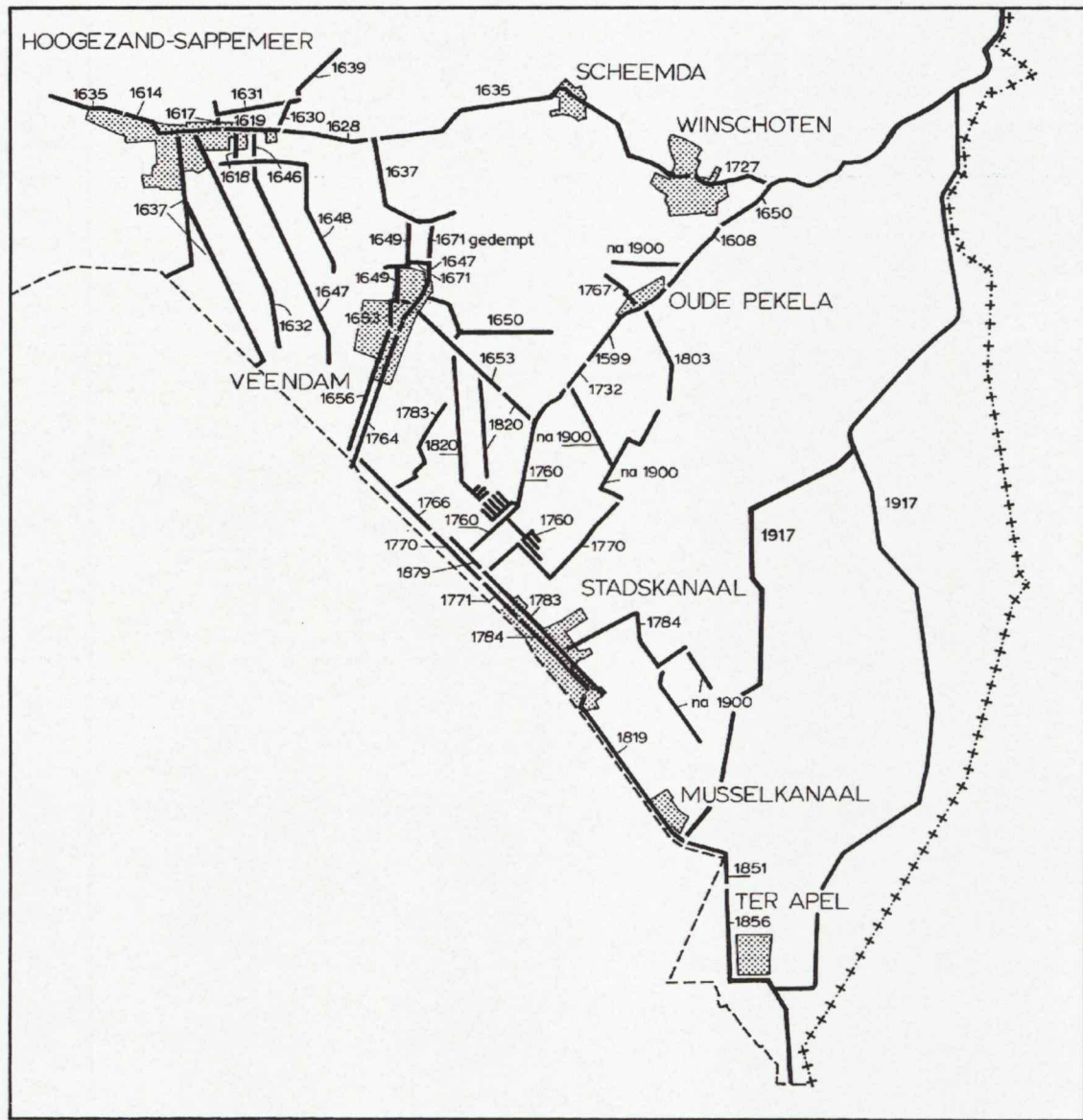
PRODUCTIE

RDMZ, Zeist/Pure Digital Copycenter, Doorn

BIJLAGEN

1. Kanaalsystemen in Oost-Groningen.
2. Verschillende kanaalsystemen.
3. Fragment, 1781 (uitvergroot).
4. Topografische en Militaire Kaart uit circa 1850.
5. Topografische Kaart nummer 135, verkend in 1899 en gedeeltelijk herzien in 1903 en 1910.
6. Cultuurhistorische waarderingskaart van het beschermd gezicht Oosterdiep.

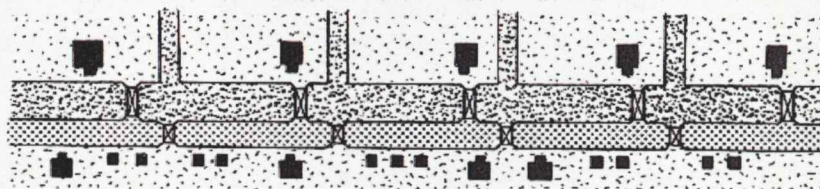
3.110525215016

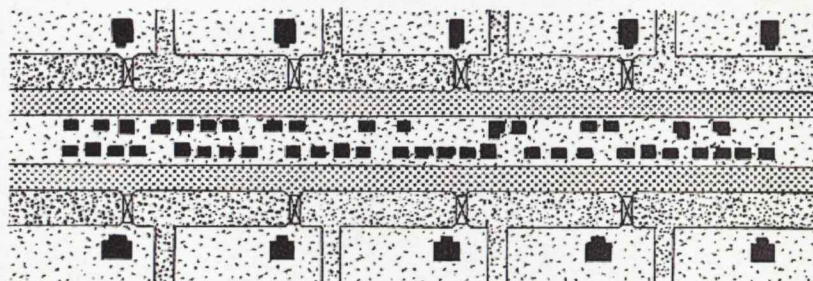
Kaart 1 *Overzicht van het kanalsysteem met jaartal van aanleg*

Er zijn verschillende typen kanaalsystemen in Groningen te onderscheiden.
Van boven naar beneden zijn dit:

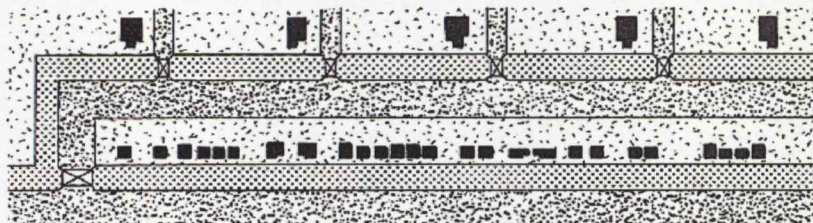
a. enkel kanaalsysteem

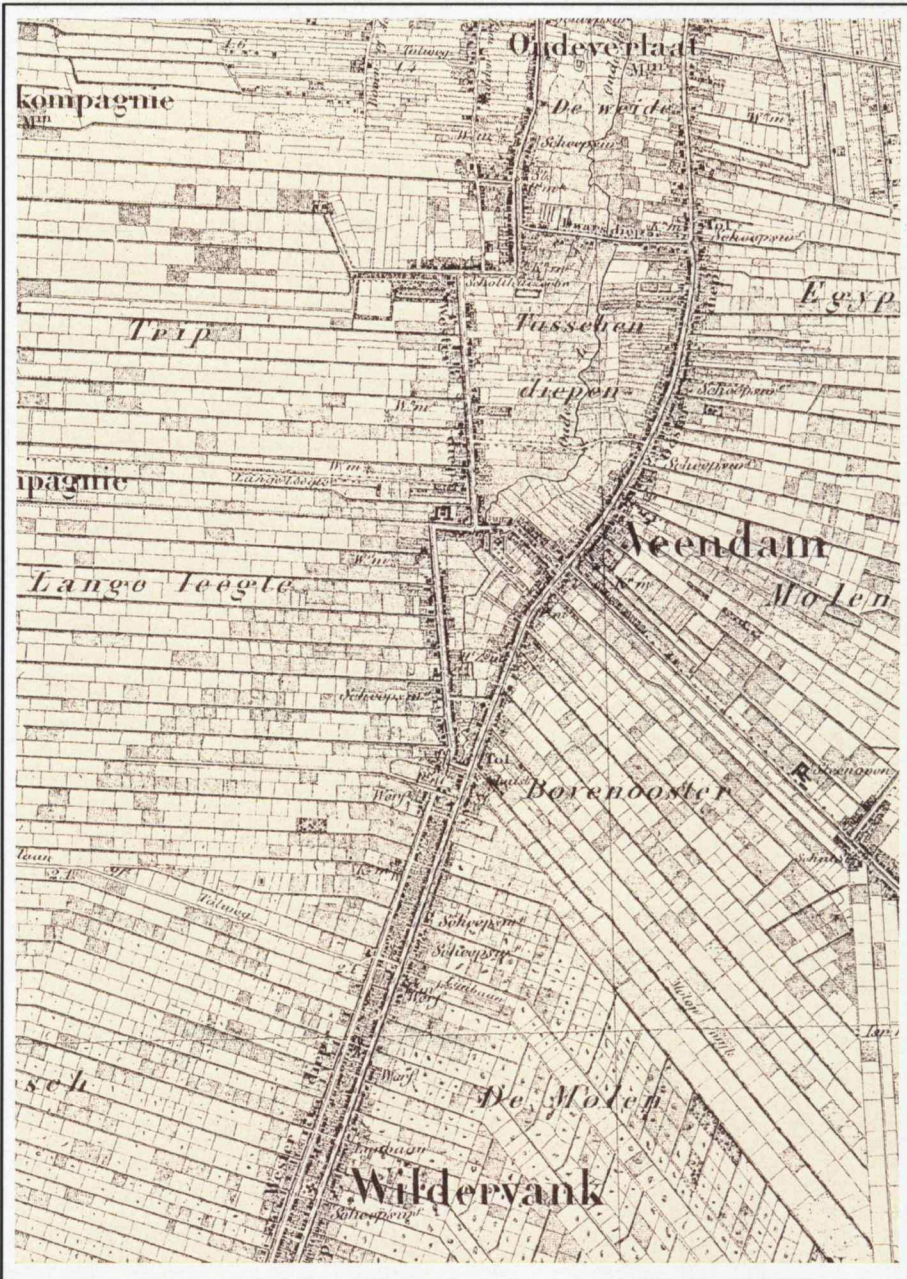
b. dubbel kanaalsysteem

c. kanaalsysteem met boeren- of achterdiep

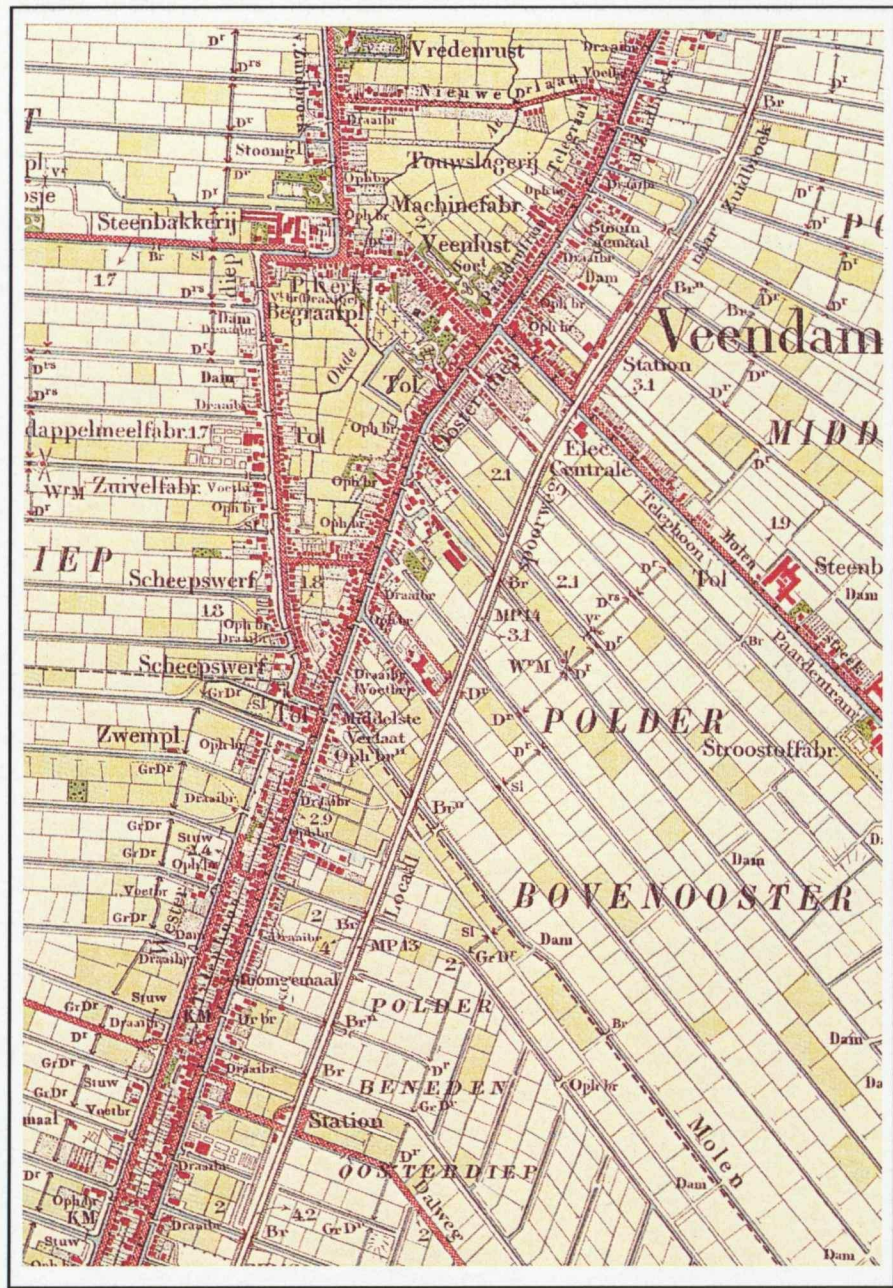

3,110525215019

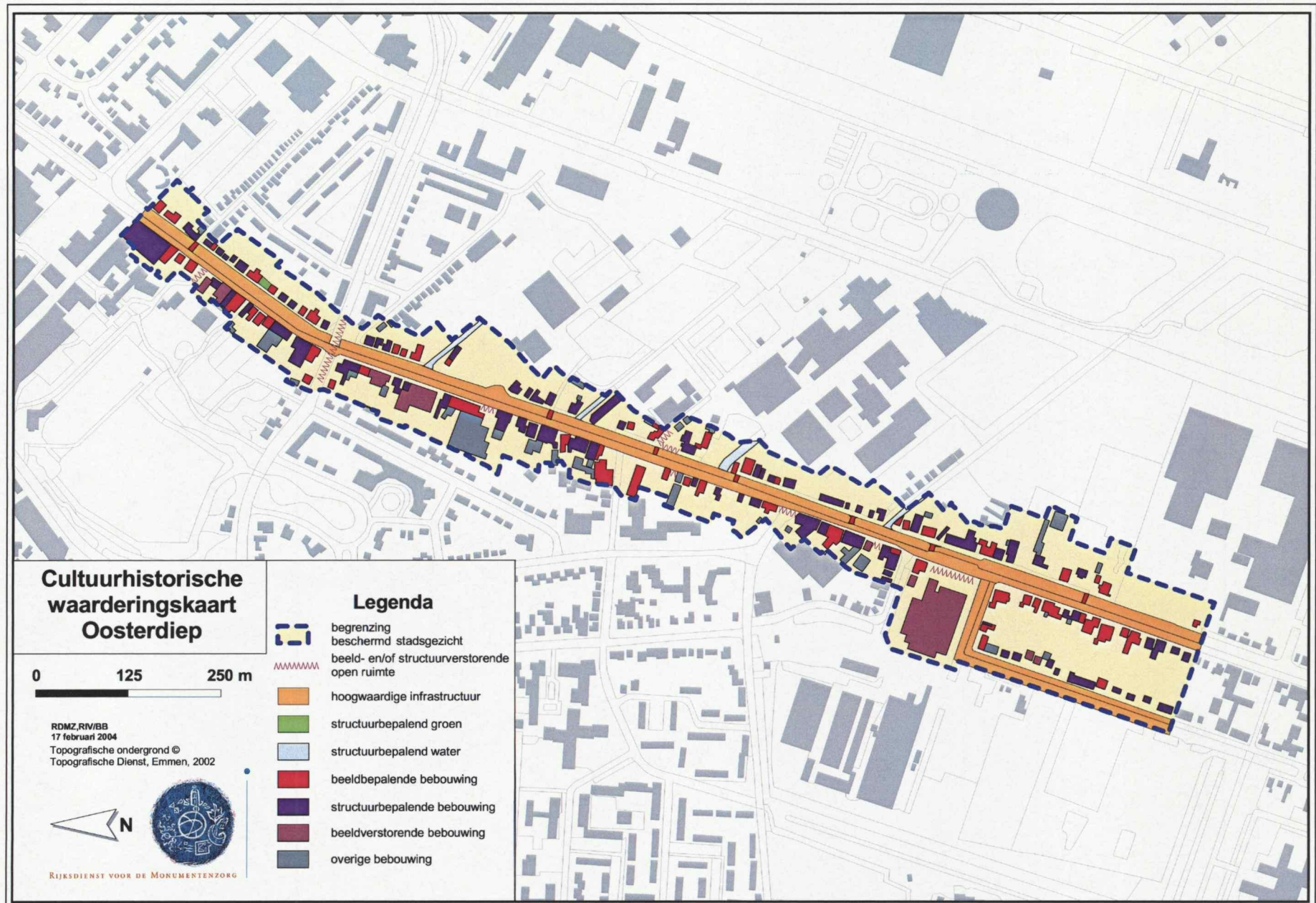

Kaart 4 Topografische en Militaire Kaart, circa 1850

3.110525215020

Kaart 5 Topografische Kaart, 1910

Kaart 6 *Cultuurhistorische waarderingskaart van het beschermd gezicht Oosterdiep*

